

Аннотація. Данная научная рукопись исследует лингвокультурные связи немецкого языка со славянскими. Для проведения исследования применялись такие методы и приемы как: структурный анализ – с целью установления единства и различия немецкой и славянской, а также сопоставимый метод, который помог найти общие и отличительные признаки в составе исследуемых единиц в обеих группах языков. В результате проведенного исследования были очерчены теоретические основы сущности лингвокультурным связям, как категории языкознания. Также были приведены сведения по истории межъязыковых контактов немецкой и славянских языков.

Ключевые слова: лингвокультура, культура, лингвокультурная компетенция, лингвокультурные связи.

Abstract. The research examines the linguistic and cultural connections of the German language with the Slavic ones. Following methods and techniques were used in the study: structural analysis – to establish the unity and difference of German and Slavic languages, as well as a comparative method that made it possible to highlight the common and distinctive features of the studied units in both groups of languages. The study outlined the theoretical foundations of the essence of linguistic and cultural relations as a category of linguistics. The research also provides information about the history of relations between German and Slavic languages.

Keywords: linguoculture, culture, linguistic and cultural competence, linguistic and cultural connections.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Юзефович Н. Г. Российская лингвокультура в произведениях Орlando Файджеса. *Политическая лингвистика*. 2011. № 2. С. 244–249.
2. Юзефович Н. Г. Картины мира: лингвокультурологический аспект. *Индустрия перевода*. 2013. № 1. С. 363–368.
3. Латышев Л. К. Отражение ценностей американской лингвокультуры в художественном тексте при переводе на русский язык. *Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика»*. 2013. № 2. С. 44–49.
4. Супрун В. И. Донская казачья лингвокультура в произведении Б. П. Екимова. *Известия Волгоградского гос. пед. ун-та*. 2013. № 6 (81). С. 79–85.
5. Пожидаева Е. В. Пути формирования и развития национальной лингвокультуры питания. *Вестник Костромского гос. ун-та им. Н. А. Некрасова*. 2012. Т. 18. № 5. С. 84–87
6. Красных В. В. Культура, культурная память и лингвокультура: их основные функции и роль в культурной идентификации. *Вестник Центра международного образования Московского гос. ун-та. Серия «Филология. Культурология. Педагогика. Методика»*. 2012. № 3. С. 67–74.
7. Красных В. В. Роль языка в свете интегративных исследований. *Человек и язык в коммуникативном пространстве: сб. науч. ст.* 2013. № 4. Т. 4. С. 46–51.
8. Силюян А. А. Лингвокультурный компонент содержания обучения иностранным языкам в школе *Перспективы развития науки в области педагогики и психологии. Сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции*. № 5. г. Челябинск, НН : ИЦРОН, 2018. 38 с.

УДК 821.161.2-4.09(71)

ЖАНРОВІ ДОМІНАНТИ РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»

А. І. Коломієць, В. А. Просалова

Анотація. У статті розглянуто погляди дослідників на жанрову специфіку роману Володимира Винниченка «Сонячна машина», виявлено жанрову домінанту антиутопії, визначено характерні ознаки роману, що підтверджують правомірність висновку про жанрову домінанту антиутопії.

Ключові слова: антиутопія, антиутопічний простір, всесвітня катастрофа, утопія.

Минуле століття нерідко називають століттям антиутопій, адже в цей час жанр антиутопії є одним із найпродуктивніших. Світові війни, розпад імперій, втілення суспільних утопічних моделей, що вилилося в побудову тоталітарних систем, надзвичайні темпи технічного прогресу – все це змусило піддати сумніву безхмарне майбутнє людства та критично переосмислити багатовікову історію моделювання утопій.

Упізнаваність суспільно-історичних прикмет, тісний зв'язок з навколишньою дійсністю і водночас її художнє прогнозування – риси, що роблять антиутопію цікавою для

читача незалежно від часу написання твору та його прочитання. І.С.Федух вважає, що «така активізація жанру протягом останніх п'яти десятиліть зумовлена і тим фактом, що за своїми художніми ознаками антиутопія органічно відповідає світобаченню сучасної людини, втіленням якого у мистецтві є постмодернізм» [1, с. 180].

В Україні недостатньо уваги приділялося жанровим ознакам антиутопії до появи роману Володимира Винниченка «Сонячна машина» (1926). Панівна верхівка, що прийшла до влади кривавим шляхом, не могла забезпечити світле майбутнє нації. Форсовані засоби «покращення» економічної та промислової картини нової імперії призводили до масової загибелі й пересічних громадян, і тих, кого згодом назвуть «цвітом нації».

В українському літературознавстві до жанру антиутопії звертаються Ю. Жаданов, О. Ніколенко, Г. Сабат. Виявлення жанрової специфіки антиутопії не можливе без аналізу жанру утопії. Питання про взаємозв'язок утопії й антиутопії, їх належність до одного чи різних жанрів є предметом гострої дискусії упродовж останніх п'яти десятиліть. Дослідники вважають антиутопію логічно та генетично пов'язаною із утопією. Сучасних науковців цікавить передусім співвідношення та зв'язок антиутопії з утопією. Літературознавці зазначають неоднозначність у тлумаченні самого слова «утопія», що з'явилося з волі англійського письменника і громадського діяча Томаса Мора, який назвав написану латиною в 1515–1516 роках книгу «Утопія», утворивши це слово з двох коренів “u” і “topos” (тобто місце, якого ніде немає), або ж з інших коренів – “eu” – благо і “topos” – місце (тобто блаженне місце).

Деякі сучасні вчені схилилися до думки, що роман «Сонячна машина» – це утопія. Так, П. Федченко, Л. Сенік, А. Волков, П. Христюк, О. Гнідан і Л. Дем'янівська визначають «Сонячну машину» як соціально-утопічний роман. Г. Костюк називає твір науково-утопійним романом [2, с. 25]. Початок такому розумінню жанру твору В. Винниченка поклав ще О. Білецький, який уважав, що «Сонячна машина» – це «перший український утопічний роман» [3, с. 36]. Більшість учених відносять «Сонячну машину» до утопії. Проте за цілою низкою ознак «Сонячна машина» не вписується у класичні рамки утопії.

Останнім часом літературознавці все більше схилиються до думки, що це антиутопія: Г. Сиваченко [4], А. Градовський [5]. Г. Сиваченко вважає, що до кращих репрезентантів антиутопії з повним правом слід зарахувати і Володимира Винниченка [4, с. 47]. Та й О. Білецький, назвавши цей твір утопією, відзначав, що все-таки «назва «утопічний роман» доки ще не обіймає суворо визначеного змісту» [3, с. 41]. Літературна теорія утопії в цей період була не вельми багатою, тому слушним є твердження М. Зерова, що «жанр утопійного роману не належить до цілком викристалізованих та ясних...» [6, с. 441].

Г. Сабат зазначає: «Наявність ознак різних жанрових форм у «Сонячній машині» дає змогу виділити її в особливу жанрову категорію, яка поєднала всі ці ознаки. Під цю пору ми не маємо стійкого, аргументованого терміна щодо жанрової приналежності «Сонячної машини», тому вважаємо доцільним запропонувати визначення «пантопія» (за моделлю: «утопія» – місце, якого нема; «антиутопія» – місце, протилежне утопійному; пантопія – всеохоплення місць). У новому терміні не оминаються увагою жанрові особливості утопії, антиутопії та інших жанрово-стильових єдностей. А префікс «пан» підкреслює об'єднувальні, загальні риси (грецьке «пан» – усе, геть чисто все)» [7, с. 243].

Хоч це і дещо парадоксально, але дослідники мають рацію. У «Сонячній машині» письменник створив цілком оригінальну концепцію майбутнього суспільства та його модель, продовжуючи традиції утопій, і водночас відкрив багато нового, що відіграло дуже важливу роль у становленні української антиутопії.

У «Літературознавчому словнику» подане таке визначення: «Антиутопія, або Негативна утопія, – зображення у художній літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментуванням над людством задля його «поліпшення», певних, часто припадних соціальних ідеалів» [8, с. 48]. Порівняно з позитивною класичною утопією проблема визначення антиутопії ускладнилася тим, що вона й донині не мала єдиної назви: у працях сучасних учених у різних співвідношеннях вживалися терміни «какотопія» (погане місце,

держава зла), «негативна утопія» (альтернатива позитивній утопії), «контрутопія» (свідоме протиставлення іншій, написаній раніше утопії), «дистопія» (погане місце, перевернута утопія), «квазіутопія» (уявна, несправжня утопія) та інші.

Сам В. Винниченко визначив жанр свого роману як утопію. Але автор в ілюзорному хаосі жанрових дефініцій не врахував певних провідних тенденцій розвитку. Він урахував тогочасну термінологію. В. Винниченко, керуючись досвідом жанрової форми утопії в літературі, не зауважив виникнення закономірностей розвитку нових літературних течій.

Користуючись класифікацією Л. Юр'євої, можна визначити основні ознаки антиутопії:

- антиутопічний простір – держава з тоталітарною системою управління;
- територія держави, де розгортається сюжет, відділена від зовнішнього світу стіною;
- абсурдність ситуації підкреслена справжнім або уявним рабством людини;
- суспільство відмовляється від традицій і надбань минулого;
- показано процес деперсоніфікації, де «один мислить, як усі, а всі – як один»;
- головний герой – самотній бунтар або колектив однодумців, що протистоять панівному ладу;
- пейзажі (якщо вони є) яскраві, контрастують з дійсністю, підкреслюють її приреченість;
- твір пронизує проблема вибору [9, с. 202].

Класичну антиутопію характеризували абстрактність, художні моделі ідеального суспільства, установка на результат соціального розвитку, принцип просторово-часової символічності, підвищена емоційність стилю. Світ майбутнього в антиутопії представлений гіршим, ніж той, який критикують. Антиутопія показує картину трагічної реальності, апокаліптичного буття, тому якщо утопія являє собою позитивну модель соціальної системи, то антиутопія дає тотальне заперечення і дійсного, і можливого варіанта майбутнього.

Фантастика склала основу поетики антиутопії, але не будь-який фантастичний твір є антиутопією. Фантастика виконує в антиутопії дві функції:

- фантастичні ситуації розкривають недосконалість тогочасного порядку;
- показують негативні наслідки тих чи інших суспільних процесів.

Слід звернути увагу, що Винниченко вводить образ фантастичної машини саме у простір верхівки матеріально засліпленого суспільства: на демонстрацію винаходу приходять пан Елленберг, принцеса Еліза тощо. І саме перед їхніми очима вперше відкривається теорія приреченості матеріальних благ і перспектива природної енергії. Більше того, машина репрезентована і в іншій перцептивній формі: як альтернатива розв'язання економічних та соціальних проблем цивілізації. Отже, в романі спостерігаємо двопланову рецепцію фантастичного: світ духовності особистості, первинні джерела її сутності та світ матеріальних речей, перспективи цивілізації.

Антиутопія передбачає критичне зображення державної системи, яка суперечила принципам справжнього гуманізму. В антиутопії виражений протест проти насильства, абсурдного ладу, безправного становища особистості. Автори антиутопій, виходячи з реальних суспільних процесів, за допомогою фантастики намагалися передбачити майбутній розвиток, попередити тим самим про небезпечні наслідки технічних винаходів.

Дія роману відбувається десь через 40–50 років після закінчення першої світової війни. Місцем дії стає не лише вся Німеччина й Європа, а й цілий світ. Найпереконливіші сторінки роману пов'язані з гостро сатиричним зображенням верховодів сучасного фінансово-промислового капіталу – гумового фабриканта і президента Об'єднаного Банку Мертенса та його оточення. Позаяк заявлені процеси характеризують суспільство в цілому. О. Гнідан і Л. Дем'янівська зауважують: «Події розростаються, сягають і вшир, і вглиб: перед читачем проходять картини війни, окупації, сцени в хімічній лабораторії і в будинку для божевільних, розкривається політичний терор соціалістичного «братства», героїзм діячів організації «Інарак», діяльність фанатиків-руїнників і вчених-дослідників, які прагнуть

ощасливити людство» [10, с. 178]. Крім того, книга стала реакцією на будівництво, що зростає, соціалістичного суспільства в колишньому СРСР, яке мало ґрунтуватися на нездійснених ідеалах комуністичної утопії. Зазначимо, що, на думку Л. Сеника, В. Винниченко пророкує «крах соціалістичної «надії» на ошасливлення людства під час спроби реалізувати т. зв. соціалістичну перебудову світу. Усім художнім ладом «Сонячної машини» автор показує ілюзійність такої перебудови. У цьому разі художник переміг політика, прихильника соціалістичної ідеї, реалізувати яку, як виявилось, означає опинитися у полоні утопій та ілюзій» [11, с. 207–208]. Зрештою, з часом соціалістичні ілюзії розвіюються, хоча, як стверджує Л. Сеник, письменник не зумів повністю їх позбутися, що «ніяк не завадило йому одверто і навіть нещадно критикувати російський «соціум» [12, с. 204].

В. Винниченко був свідком того, як носії ідей так званого прекрасного, вільного, справедливого майбутнього знущалися над тими, хто носить вишивану сорочку й розмовляє українською мовою. Він знав факти, як червоногвардійці розстрілювали без суду й слідства людей, які не погоджувалися з їх політичними поглядами. У брошурі «Революція в небезпеці» В. Винниченко розкрив не тільки всі негативні наслідки радянського ладу в Україні, але й акцентував, що чинники реалізації ідей справедливості, якими керуються більшовики, ніколи не призведуть до соціальної й економічної рівності. Автор «Сонячної машини» застерігав, що «пекло» продовжиться і посилиться в майбутньому й призведе до більшовицького тоталітаризму та соціальної катастрофи, до занепаду економіки, духовності, культури.

Роману «Сонячна машина» характерна символіка, атрибути і «словник» революції. Це страйки, прокламації, демонстрації та гасла («Свобода Сонячній машині!», «Хай живе Сонячна машина!»), прапори («зелено-золоті, зелено-жовті, кольору трави й сонця»), значки («у петельках у них зелено-жовті значки»), пролетаріат («кишма кишить пролетаріат», «із ласки пролетаріату», «пролетаріат біля дверей свого раю», «могутнє дихання пробудженого пролетаріату»). Незважаючи на таку катастрофічну картину майбутнього в антиутопії, автор час від часу вдається до філософських роздумів. Так, Винниченко пише: «Бідна стара Європа, стільки вона проковтнула тих воєн, революцій, стільки на своєму віку лигала крові, алкоголю й усякого безумства – і таки лишалася досі тверезою»; «Гине краса й слава життя» [13, с. 399, 405].

В. Винниченко показує процес негативного впливу техніки й науки на людину за умови нераціонального використання нею результатів досягнення. Адже Сонячна машина покликана замінити людську працю, яка є, по суті, основою життя індивіда, оскільки має на меті добування їжі – природної необхідності для живого організму. Не стане праці на землі – припиниться рух, а разом із ним і життя (загальновідомий вислів: рух – це життя). Така глобальність змін у суспільстві призвела до поділу людей на прихильників і противників наукового винаходу, що дає можливість у подальшому розглядати сформульовану проблему в межах антиутопічного дискурсу. Відтак людство опиняється у стані невизначеності й сумніву, які породжують суперечності між духовною культурою і мораллю та технічними можливостями. Яскравим прикладом цього є позиція естетки Сузанни, висловлена в передсмертному листі до Макса Штора: «Життя ж нема. Нема душі його – краси. Сонячна машина випалила все людське, а людське є в красі, в творенні краси. В цьому ж, тільки в цьому, є різниця між людиною й твариною, звіром. Сонячна машина звела людину на тупу брудну тварину, на злого дикого звіра... Людство померло, воно завершило круг, вернулося до вихідної точки... це є загибель людства, поворот у лоно звірів, із якого воно вийшло. Історія скінчена...» [13, с. 469–470]. Героїня потрапила в нелегку для неї ситуацію виголошує бажання «померти людиною». Така поведінка Сузанни Фішер, безперечно, позначена екзистенційними моментами й викликом суспільству, в якому, як зазначає Г. Сиваченко, «машина перетворює людей на безликих стандартизованих істот, позбавлених будь-якої індивідуальності» [14, с. 67].

Отже, Винниченко у своєму романі, який має ознаки антиутопії-попередження, відтворив наслідки світової катастрофи, що може нести загрозу людству. Він показав, що зміна влади в 1917 році не дала людям жаданого раю, тож у своєму творі акцентує згубність більшовицького режиму. Пророцтва Володимира Винниченка цілком виправдані. Тому, вважаємо за доцільне, жанр роману «Сонячна машина» Володимира Винниченка кваліфікувати так: багатопроблемний, поліфонічний роман, у якому виявлено ознаки антиутопії з елементами утопії, пригодницькими, фантастичними та детективними сюжетними мотивами. Письменника цікавлять насамперед буттєві умови існування героїв, з'ясування та усунення причин розладу як фізичних, так і психічних сил людства та пошук шляхів виходу з кризи. Тому не випадково виділена автором проблема в романі знаходить дещо неоднозначне розв'язання в контексті поєднання утопічного та антиутопічного дискурсів. З одного боку, майбутнє письменнику бачиться в науково-технічному прогресі, негативним наслідком якого є людська бездуховність і аморальність. З іншого – в хаотичній розрусі, внаслідок якої настає суспільне виродження. Але водночас Винниченко висловлює надію, що людству вдасться уникнути фатального кінця й побудувати гармонійне досконале суспільство, що, на його думку, є абсолютною нормою буття у світі.

Анотація. В статье рассмотрены взгляды исследователей на жанровую специфику романа Владимира Винниченко «Солнечная машина», определено жанровую доминанту антиутопии, выявлены характерные признаки романа, что подтверждают правомерность вывода о жанровой доминанте антиутопии.

Ключевые слова: антиутопия, антиутопическое пространство, всемирная катастрофа, утопия.

Abstract. The article reveals the genre dominance of dystopia in Volodymyr Vynnychenko's novel «The Solar Machine». The views of researchers on the genre specificity of the work are considered.

Key words: dystopia, anti-utopian space, world catastrophe, utopia.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Федух І. С. Жанр антиутопії у постмодерністичному дискурсі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2015. Вип. 9. С. 180–184.
2. Костюк Г. Світ Винниченкових образів та ідей. *Слово і час*. 1990. № 7. С. 14–26.
3. Білецький О. «Сонячна машина» В. Винниченка. *Критика*. 1928. № 2. С.31–43.
4. Сиваченко Г. «Сонячна машина» В. Винниченка і роман-антиутопія ХХ сторіччя. *Слово і час*. 1994. № 1. С. 42–47.
5. Градовський А.В. «Царство Боже є утопією безкінечної поступальності або конвульсивної революції...». «Машина часу» Герберта Уеллса і «Сонячна машина» Володимира Винниченка. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. – 1997. – №10. – С. 36–40.
6. Зеров М. «Сонячна машина» як літературний твір. Зеров М. Твори у 2-х т. К.: Дніпро, 1990. Т. 2. С. 435–457.
7. Сабат Г. «Сонячна машина» Володимира Винниченка: утопія чи антиутопія? *Наукові записки*. Випуск 92. Серія: Філологічні науки (літературознавство, мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2010. С. 238–245.
8. Літературознавча енциклопедія: в 2 т. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 608 с.
9. Шишкіна С. Г. Литературная антиутопия : к вопросу о границах жанра. *Вестник гуманитарного факультета Ивановского государственного химико-технологического университета*. Иваново : Ивановский государственный химико-технологический университет, 2007 г. Вып. 2. Филология и литературоведение. С. 199–208.
10. Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко. Життя. Діяльність. Творчість. К.: Четверта хвиля, 1996. 256 с.
11. Сенік Л. Перший український утопійний роман. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 5. Львів, 1998. С. 549–559.
12. Сенік Л. Роман-опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності. Львів: Академічний експрес, 2002. 239 с.
13. Винниченко В. К. Сонячна машина / Володимир Винниченко. К.: Дніпро, 1989. 618с.
14. Сиваченко Г. «Сонячна машина» В. Винниченка в магічному колі експресіонізму. *Слово і час*. 1998. № 1. С. 65–71.